

Vodnik, Prešeren in začetki postavljanja spominskih obeležij slovenske literarne kulture

Marijan Dovič

ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, Ljubljana, Slovenija
marijan.dovic@zrc-sazu.si

Presenetljiva razprostranjenost spominskih obeležij slovenske literarne kulture, ki jo razkriva aktualna empirična raziskava, med drugim prinaša potrebo po poglobljenem odgovoru na vprašanje, kdaj, kako in s kakšnimi motivi se je ta obsežna transformacija slovenskih prostorov začela. Razprava prikaže tesno povezavo med nastajanjem spominskih obeležij in kanonizacijo ključnih figur slovenske poezije začetka 19. stoletja, Valentina Vodnika in Franceta Prešerna, ter umestitvijo njunih spomenikov v ljubljanski javni prostor leta 1889 oziroma 1905.

Ključne besede: literatura in prostor / slovenska književnost / slovenska kultura / kulturni spomin / nacionalna identiteta / »kulturni svetniki« / Prešeren, France / Vodnik, Valentin / spomeniki

Večina sodobnih obravnav, ki nastajajo pod geslom »prostorskega obrata« v literarni vedi, se osredotoča na semiotične intervencije literature v geografski prostor na ravni besedil. Toda literarne kulture s svojimi praksami in institucijami (gledališča, knjižnice, založbe, društva) prostor proizvajajo, osmišljajo in preoblikujejo tudi čisto konkretno – zelo otipljivo na primer s pomočjo postavljanja spominskih obeležij. Postavljanje različnih spomenikov, povezanih z literaturo in njenimi avtorji, je temeljito zaznamovalo evropske prostore od konca 18. stoletja naprej, seveda v tesni povezavi z razmahom kulturnega nacionalizma.¹ Po eni strani je nastajajoča konstelacija spominsko zaznamovanih lokacij oblikovala primeren prostorski kontekst za čaščenje »kulturnih svetnikov«, kar se očitno kaže v komemorativnih kultih nacionalnih pesnikov (Puškin, Mickiewicz, Botev, Prešeren, Petőfi, Mácha idr.), ki so v ritualni vrtnec mobilizirali osupljive množice ljudi.² Prostorski dejavniki kanonizacije – muzealizacija rojstnih hiš in drugih objektov, načrtovanje javnih spomenikov, plošč in nagrobnikov ter krščevanje lokacij ali institucij – so se izkazali za ključne ne le z vidika »upravljanja« kolektivnega spomina ter izgradnje nove skupnosti in

njenega skupnega imaginarija, temveč tudi z vidika (nacionalističnega) simbolnega osvajanja in prilasčanja ozemlja. Na ta način se je postopoma oblikovala gosta konfiguracija mnemotopov, ki je prepredla pokrajino z mrežo novih asociacij in konotacij ter jo podvrgla (semiotični) nacionalizaciji.³

S takšnega razgledišča je mogoče interpretirati tudi nekoliko preseñetljive rezultate GIS-kartiranja literarnih spomenikov v okviru projekta »Prostor slovenske literarne kulture« (2011–2014). Čeprav so ti trenutno še v fazi preverjanja, je že jasno, da mreža spomenikov slovenske literarne kulture dosega izredno razprostranjenost.⁴ Kar 216 izmed 323 izbranih slovenskih literarnih avtorjev, ki jih je zajel projekt (med njimi so ustrezno zastopani tisti iz kanoničnega jedra), ima evidentirano vsaj eno spominsko enoto; število vseh zabeleženih enot pa presega impresivno številko 1.600. Kompleksen *spominski tekst* slovenske literarne kulture potemtakem sestoji iz dolgega niza malih, »obrobniñ« avtorjev, po katerih se morda imenuje le kakšna vaška ulica, ter peščice velikih kanoničnih avtorjev z doprskimi in celopostavnimi kipi, po katerih se imenuje na desetine lokacij in ustanov.⁵

Struktura tega teksta odpira številna vprašanja, ki jih utegneta osvetliti načrtovana analiza podatkovne baze in izdelava tematskih kart. Toda hkrati je očitno, da bi bilo treba podrobneje raziskati tudi, kdaj in kako se je začela ta preobrazba pokrajine in naselij, kakšni so bili njeni motivi in kdo so bili njeni protagonisti. Na ta vprašanja zbrana podatkovna baza sama po sebi ne ponuja zadostnih odgovorov, čeprav bi bili ti za interpretacijo rezultatov zelo koristni. Zato bomo v nadaljevanju skušali zarisati specifične historične okoliščine, v katerih so se razvile in utrdile prakse, ki so skozi desetletja oblikovale na stotine spominskih enot slovenske literarne kulture. V iskanju momentov, ki so utegnili sprožiti verižno nastajanje te obsežne konfiguracije spominskih obeležij nas bodo sledi nezgrešljivo vodile h kanonizaciji dveh ključnih figur slovenske poezije, Valentina Vodnika in Franceta Prešerna, ter več desetletij dolgemu procesu, ki je privedel do postavitve njunih spomenikov v letih 1889 oziroma 1905.

Kanonizacija kot zapleten in večplasten proces vključuje niz medsebojno prepletenih vidikov, na primer ritualne, tekstualne in institucionalne; na različnih ravneh pa seveda tudi prostorske. Na ravni utemeljitve kanoničnega statusa težnja po ohranjanju reliktoev, kot so telesni ostanki ali materialna zapuščina umetnika, sovpada z ohranjanjem in sakralizacijo določenih konkretnih prostorov. Poleg značilnih lokacij »hiñ«, kot so grobovi, rojstne hiše, kraji prebivanja in smrti, tudi prostori brez zveze z biografijo ali opusom kandidata lahko postanejo *lieux de mémoire*, simbolno investirani spominski kraji (najpogosteje s pomočjo »krščevanja«). Na ravni mehanizmov, ki omogočajo reprodukcijo kanoničnega statusa, tako

dobljena spominska mreža prostorsko uokvirja ritualne oblike čaščenja: romanja, komemoracije, festivale, bankete in zabave s slovesnimi govori in zdravicami, polaganje cvetja, razglasitve in podelitve nagrad, razstave, »žive slike« in podobno (prim. Dovič, »Model« 74).

Za našo raziskavo je osrednjega pomena *prostorsko označevanje*, ki omogoča semiotično markiranje posameznih geografskih lokacij, pa tudi širših območij. Kot bomo videli, je vprašanje »upravljanja spomina« proti koncu devetnajstega stoletja postalo ena izmed obsesij slovenskih narodnih prvakov, umeščanje prvih dveh izrazito nacionalnih spomenikov v javni prostor pa je vsekakor treba brati kot simptom daljnosežnega transformiranja Ljubljane iz deželne v *nacionalno* prestolnico, ki se v okviru Habsburške monarhije seveda dogaja pod močnim pritiskom dominantnega nemškega elementa.⁶ Ljubljana predstavlja paradigmatičen primer, kako se je na terenu prisvajanja javnih površin za kipe »slavnim možovom« literature bila bitka za nacionalizacijo kulturnega prostora in s tem za logiko, v kateri bi kranjska deželna prestolnica postala duhovna metropola slovenstva, primerno na gosto posejana z ustreznimi simboli. V ta namen se je seveda literaturi in njenim veljakom morala zgoditi prilastitev s strani »spomeniškega gibanja«, široke in množične kampanje, značilne za evforično fazo C evropskih nacionalnih gibanj (prim. Hroch, »From National« 6–8). S te plati je neverjetno mobilizacijo množic v procesu postavljanja spomenikov treba prišteti h ključnim, tako rekoč *konstitutivnim momentom* slovenskega nacionalizma.

Preludij: Nagrobniki

Podobno kot drugod po Evropi sta se koncept vélikih kulturnih figur in praksa njihovega čaščenja tudi na slovenskih ozemljih razvijala postopoma.⁷ Razen grobov oziroma nagrobnikov na začetku 19. stoletja še ni bilo spominskih lokacij, posvečenih kulturnim imenitnikom (prim. Žitko, »Spomeniki« 23–25). Šele dogodke v letih 1839 in 1840, v katere je bil vpleten tudi Prešeren, bi nemara lahko razumeli kot naznanilo novih časov. Gre za prenovo oziroma postavitev novih spomenikov za Vodnika, Čopa, Korytka in Linhartarja na ljubljanskem pokopališču pri sv. Krištofu.⁸ Še posebej značilen je poseg v Vodnikov nagrobni spomenik iz leta 1819, ki so ga »popravili 1839 perjatli«, in sicer tako, da so steber z latinsko inskripcijo (*Valentino Vodnik Slavo–Carniolo*) obrnili k steni, prednjo stran pa opremili z novim, slovenskim napisom. Del tega napisa, ki ga je zasnoval Prešeren, je tudi zadnja kitica Vodnikove pesmi »Moj spominik« (*Ne bžhere ne šina / Po meni ne bó – / Dovolj je spomina: / Me pesmi pojo*; prim. Cevc, »Matevž

Langus«, in Jezernik, »Valentin Vodnik«, 20–21). Medtem ko je simbolika menjave jezika zgovorna že sama po sebi, je zanimiva tudi Prešernova igriva vpeljava problematike trajanja in kulturnega spomina, ki ga Vodnik prevzema iz bogate tradicije Horacijeve »Exegi monumentum«.⁹

Toda omenjeni pokopališki premiki – sledeč Hrochovi presoji se ti dogajajo ravno v trenutku, ko slovensko nacionalno gibanje stopa iz uverturne faze A v nekoliko bolj dinamično fazo B – še niso imeli množične podpore, odražali so le prizadevanja zelo omejenega kroga intelektualcev (prim. Juvan, »Svetovna« 109–110). Prava »spomeniška faza« slovenskega kulturnega nacionalizma se je tu šele najavljala. Pomemben premik v novo smer je bila kampanja za Prešernov nagrobnik na kranjskem pokopališču, ki je bil postavljen dobra tri leta po pesnikovi smrti. Prešernovega pogreba 10. februarja 1849 se je – kljub ceremonialni navzočnosti kranjske narodne garde in njene godbe – v primerjavi s poznejšimi manifestacijami udeležilo razmeroma malo ljudi, njegov grob pa se je kmalu znašel v precej ubogem stanju, kot sta leta 1851 ugotavljala Josipina Turnograjska in njen zaročenec Lovro Toman. V privatni beležki iz leta 1851 Josipina popisuje intimen ritual na Prešernovem zapuščenem grobu: medtem ko je sama spletla cvetlični venček, je Toman napisal nekaj verzov; darove sta pustila na grobu.¹⁰ Toda čas je dozorel tudi za kaj drugega kot zgolj za zasebne sentimentalnosti. Njun kolega Bleiweis, urednik *Novic* in bodoči »oče slovenskega naroda«, je že vodil kampanjo za nov Prešernov nagrobnik; njen odbor je pravzaprav začel delovati že 17. februarja 1849, torej le dober teden po pesnikovi smrti (prim. Gspan, »Prešernov« 33–34, 41–42).

Triletna kampanja (1849–1852) ni bila prelomna v smislu finančnega uspeha, toda vzpostavila je vzorčni model za poznejše nacionalne denarne nabirke, sestavljen iz treh nepogrešljivih elementov: 1) spominskih ritualov, 2) medijske podpore in 3) institucionalne podpore. Vsakoletne slavnostne prireditve v Prešernovo čast, ki so se na Gorenjskem razvile iz maš zadušnic na dan Prešernove smrti 8. februarja, so se postopoma širile tudi drugam in se dopolnjevale z drugimi kulturnimi in družabnimi dogodki, ki so pogosto namenjali del dobička v korist nagrobniškega sklada. Zlasti so postale priljubljene *bésede* s pisanim kulturno-umetniškim programom; prvo, izrecno posvečeno Prešernu, je že 11. marca 1849 v ljubljanskem stanovskem gledališču priredilo Slovensko društvo. Na splošno so medijsko podporo nacionalnim projektom sprva zagotavljale predvsem Bleiweisove *Novice*, pozneje pa tudi novi tiskani mediji. Skupaj so kontinuirano, obširno in zaneseno pokrivali dogodke, objavljali sezname donatorjev ter promovirali vseslovenski značaj kampanj, ki so skušale zajeti celotno slovensko etnično ozemlje. Ne le Gorenjci ali Kranjci, tudi za »slavo in čast« domovine goreči rodoljubi iz Štajerske, Koroške in

Primorske so bili tarča nenehnih apelov za finančne prispevke. Na ravni institucionalne podpore so se dejavnostim Slovenskega društva pridružile čitalnice, ki so se od zgodnjih šestdesetih let 19. stoletja hitro in učinkovito razširile po celotnem etničnem ozemlju, še posebej na njegovem obrobju (prim. Perenič, »Čitalništvo« 366, 382). Ravno s pomočjo komemorativnih ritualov, posvečenih skupnim junakom, utelešenim simbolom kolektiva, so dejavnosti vzpenjajočih se nacionalnih medijev in ustanov pospešile nastajanje nove (zamišljene) skupnosti, pa tudi legitimiranje njene ideološke in politične elite.

Toda v času kampanje za Prešernov nagrobnik narodno gibanje še ni imelo realne denarne moči, pa tudi pesnikov sloves še ni dosegel primernega mobilizacijskega potenciala; o tem priča dejstvo, da je v istem času opazno večji uspeh požela nabirka, namenjena hrvaškemu banu Josipu Jelačiću (prim. Gspan, »Prešernov« 39–40). Nabirka patriotskih goldinarjev za Prešernov spomenik je bila kvečjemu zmeren uspeh, saj je komaj zadoščala za skromen nagrobnik na kranjskem pokopališču. 280 donatorjev je skupaj zbralo 626 goldinarjev, kar je manj kot odstotek vsote, ki je bila pol stoletja pozneje potrebna in tudi dejansko pridobljena za stroške Prešernovega ljubljanskega spomenika. Slovesno odkritje nagrobnika 3. julija 1852 je sicer vpeljalo tipske elemente komemorativnega kulta: vključevalo je govore, originalno verzifikacijo, ki je slavila Prešernovo genialnost (uglasbeno in zborovsko zapeto), pa tudi prekop Prešernovih relikvij v novo, bolj središčno grobnico na istem pokopališču. Toda celotna prireditelj je ostala v razmeroma skromnem merilu (prim. Gspan, »Prešernov« 44–45; o nagrobniku prim. Žargi, »Železarna«).

Pa vendar je že leta 1850, torej med kampanjo za Prešernov nagrobnik, Lovro Toman v *Novicah* predstavil tudi zamisel o nekoliko drugačnem spomeniku. Kot modruje sijajni ideološki utemeljitelj slovenskega spomniškega omrežja, ta »spominek« ne bi smel stati »na samoti, temuč v sredi Slovincov govoreč slavitelj in budeč glasitelj na tergu ali na poti« (Toman, »O Preširnovim« 61). Med različnimi možnostmi, kot so postavitve spomenika v Vrbi, Kranju ali ob Bohinjskem jezeru, je Toman povsem resno obravnaval tudi postavitev spomenika v središču Ljubljane. V značilni maniri si je njegov videz predložil kar sam: šlo bi za kombinacijo skale in belega marmorja z doprskim spomenikom (ali vsaj ovenčano liro) na vrhu. Na eni strani bi se napis glasil »Francetu Prešernu, pesniku, rojenimu ... umerlimu«, na drugi strani bi preprosto pisalo »Slovenija« (Toman, »O Preširnovim« 61). Drzna Tomanova vizija, v kateri se še neobstoječa politična entiteta »podpisuje« na konkreten spomenik – ne pa le na papir, kot na primer alegorična »Slovenja« v znani odi Koseskega iz leta 1844 – je bila v resnici odločno preveč radikalna za petdeseta leta 19. stoletja.

Vódnik: vodník in »pervi slovenski pesnik«

V petdesetih in šestdesetih letih 19. stoletja je postajalo vse jasneje, da bi nacionalno gibanje lahko pridobilo, če bi se našel niz »vélikih mož«, primer-nih za slavljenje in komemorativni kult. V poštev so prišli različni intelektu- alci (na primer Valvasor, Vega, Slomšek in Kopitar), toda v skladu z logiko fetišiziranja jezikovnih in književnih praks v agendi kulturnega nacionaliz- ma so – tako kot še marsikje – prednost dobivali možje peresa. Še posebej primeren bi bil seveda »nacionalni pesnik«; vendar v danem trenutku ni bilo jasno, kateri izmed slovenskih literatov bi utegnil osvojiti to prestižno oznako.¹¹ Bo to Vodnik, vodník, kot sugerira njegovo ime? Prešeren, »ranje- ni labud« ljubezenske poezije? Ali nemara Prešernov priljubljeni sodobnik, »bistrovidni orel« Koseski, čigar odkrito nacionalistične verze so mnogi pri- čakovali z navdušenjem in jih množično recitirali na izust?

Vse kaže, da je kot katalizator prve večje narodne manifestacije v tej smeri delovala stoletnica Vodnikovega rojstva (1858). Seveda je bil tudi tu na delu že opisani model. V sugestivnem pozivu 7. novembra 1857 se je Toman tokrat skliceval na jesen 1849, ko naj bi se skupina gorenjskih ro- doljubov zbrala v krčmi Podnartovec pri Kropi in navdušeno nazdravljala »pesniku vršacev«. Nejasno namigujoč na zapuščino tega moževanja, je Toman predlagal postavitev marmornatega spomenika pred Vodnikovo rojstno hišo v Šiški. »Narod, ki spoštuje in slavi svoje slavne možove, slavi le sebe,« trdi Toman v svojem ideološko potentnem in izrazito poetič- nem slogu (Toman, »Vodnikov« 354). Kakšen naj bi bil Vodnikov spo- menik? Toman si ga zamišlja kot štirioglat stolp z napisi (mdr. s sklepno kitico pesmi »Moj spominik« in posvetilom »Vodniku – Slovenija«; prim. Tomanovo zamisel za Prešerna) ter z Vodnikovo podobo na vrhu. Poziv je odmeval v *Novicah*: Etbin H. Costa, še en nadobuden rodoljub in bo- doči ljubljanski župan, je najavil priprave na ambiciozno Vodnikovo spo- minsko publikacijo, medtem ko je danes manj znani primorski rodoljub Ivan Kuk zagovarjal zamisel, da bi spomenik postavili sredi Ljubljane pri tržnici. Namesto iz marmorja naj bi bil narejen iz litega železa, je menil še en amaterski snovalec spomenikov, medtem ko bi se morala šišenska domačija zadovoljiti s črno marmorno ploščo in pozlačeno gravuro (Kuk, »O spominu« 367).

Če bi bil spomenik – pa najsi bo v Tomanovi ali Kukovi različici – dejansko postavljen leta 1858, bi seveda šlo za prvi spomenik z izrazito nacionalno konotacijo v slovenskem javnem prostoru. *Novice* so v njegovo promocijo vložile znaten trud: na naslovnici prve številke iz leta 1858 je Davorin Trstenjak (»Novoletnica« 1) apeliral na vse slovenske patriote, ne le Kranjce: »Darujte tedaj Slovenci od dereče Mure in Drave do sinje mo-

gočne Adrije, od silnega Dobrača do sladkih lutomerskih goric vsak svoj dar na oltar obče slave«. Toda v petdesetih letih so bile finančne moči gibanja še vedno skromne, pa tudi časa je bilo razmeroma malo. Zato ni presenetljivo, da nabirka leta 1858 ni zadoščala za marmorni kip. Naporom navkljub je bil končni materialni rezultat kampanje »4 čevlje dolg in čez 2 čevlja visok črn kamen«, nameščen na Vodnikovo šišensko domačijo, »iz katerega bliši v zlatih čerkah sledeči napis: Tu se je rodil 3. svečana 1758 *Valentin Vodnik*, prvi slovenski pesnik« (Toman, »O Vodnikovem« 29). Ta dosežek seveda ni bil zanemarljiv, saj je pridevek *slovenski* prvič javno zaživel v trajni obliki gravure.¹²

Še pomembnejši od omenjene provokativne materialne plasti pa je morabititi dogodkovni, ritualni vidik Vodnikove stoletnice: zdaj se je namreč jasno pokazalo, da slovenska stvar pridobiva široko podporo. V nasprotju z zmernim uspehom odkritja Prešernovega nagrobnika leta 1852 je bila Vodnikova komemoracija na predvečer svečnice 2. februarja 1858 skoraj spektakularna. V Šiško so se zgrnile množice, ki so se na dvorišču in v pritličnih prostorih predajale navdušenemu vzklikanju in družabnemu veseljačenju. Ločena od množic se je nastajajoča narodna elita zbrala v nadstropni sobi, v izbi, kjer se je rodil Vodnik; budna je ostala do tretje ure zjutraj, ko je v krogu izbrancev Toman uprizoril izviren ritual z zdravico in razbijanjem kozarca (Malavašič, »Slovesnosti« 66).¹³ Nekaj dni pozneje, 5. februarja, je na slovesni besedi v ljubljanskem gledališču, ki jo je ravno tako pripravil Toman, sledil takle *tableau*: ženska igralka, alegorija Slovenije, je namestila lovorov venec na novo izdelan mavčni doprsni kip Vodnika in pri tem izgovarjala Tomanove zanosne verze »in Slovenija krog glave / ti ovija venec slave« (Malavašič, »Slovesnosti« 68). Trenutku ganljive tišine je sledil izbruh navdušenih klicev *Živio!* Da bi se niz ritualov primerno zaključil, je naslednje jutro poskrbela maša v frančiškanski cerkvi.

Vodnikova stoletnica torej ni prinesla spomenika, pač pa je uspešno pritegnila širše občinstvo; ravno tako je bila objava Costove dvojezične publikacije (deloma slovenske, deloma nemške) *Vodnikov spomenik / Vodnik-Album* (1859) pomemben dosežek nacionalne filologije.¹⁴ Vodnikov kult, zdaj redno povezan s svečnico, je cvetel v obliki posebnih ceremonij (vodnikovanje) predvsem v času razmaha čitalnic; na trgu so se pojavili tudi mali Vodnikovi kipci za privatno idolatrijo. Njegove pesmi so bile prve, ki so si prislužile čast posmrtnega ponatisa pri na novoustanovljeni Matici slovenski. Pri tem je Vodnik napredoval iz »prvega kranjskega« – kot v pismu leta 1794 zapiše Zojs – v »prvega slovenskega« poeta, podobno pa se je zgodilo tudi z naslovnikom njegove slovite »Pesme na moje rojake«: v Maticini redakciji Frana Levstika iz leta 1869 je *Krajinč!* preprosto postal *Sloven'c!* (prim. Jezernik, »Valentin Vodnik« 20–21).¹⁵

Čeprav je gibanje leta 1870 izgubilo Lovra Tomana, poetično navdahnjenega govorca, promotorja in mojstra rituala, zamisel o Vodnikovem spomeniku ni utonila v pozabo. Tomanova zanosna otvoritvena izjava iz leta 1850, da »[v]sak spominek, ki ga narod imenitnim možém stavi, ga tudi sebi stavi« (»O Prešernovim« 61), je preživela. Nabirka za Vodnikov ljubljanski spomenik se je pospešila po letu 1882, ko je odbor prevzel sposobni liberalni politik Josip Vošnjak. *Novicam* se je pri medijski agitaciji pridružil niz novih medijev, predvsem konkurenčna časnika *Slovenski narod* in *Slovenec* ter ravnokar nastala literarna revija *Ljubljanski zvon*. Svoj del je prispevala tudi ljubljanska občina, ki so jo v zadnjih desetletjih stoletja že dodobra obvladovali slovenski politiki in župani. V začetku leta 1887 je bil za izdelavo kipa angažiran mladi kipar Alojzij Gangl, odkritje in komemoracije pa so bili predvideni za sedemdeseto obletnico Vodnikove smrti, »veliko národno slavnost, ko se bode odkrival prvi večji, národni spomeník, posvečen prvemu slovenskemu pesniku in buditelju« (Gustin, »Ganglov 'Vodnik'« 59).

Po polnih treh desetletjih nabiranja sredstev je 30. junija 1889 napočil trenutek odkritja spomenika. Dogodek so spremljale obširne slovesnosti: procesije, maše, koncerti, zabave in banketi naj bi privabili kar približno 10.000 obiskovalcev. Kot izvemo iz podrobnega poročila v *Ljubljanskem zvonu*, objavljenega le dan pozneje (1. julija), so se slovesnosti začele že na večer 28. junija s koncertom godbe in zbora na čitalniškem vrtu v Ljubljani. Naslednji dan se je začel z mašo v cerkvi na vrhu Rožnika, kjer je pel čitalniški zbor. Ob pol šestih popoldne se je niz narodnih združenj pod vodstvom pisateljskega društva in Slovenske matice odpravil na romanje k Vodnikovemu grobu na pokopališču sv. Krištofa; tamkajšnji obred je vključeval zborovsko petje in polaganje vencev. Zvečer je sledil prikaz nove umetniške produkcije (opereta, komedija, koncert). Dan odkritja spomenika se je začel s svečano mašo ob pol enajstih v ljubljanski šent-jakobski cerkvi, v katero se je odpravila organizirana procesija društev s čitalniškega vrta. Po vrnitvi na slovesno okrašen Valvasorjev trg, kjer je čakal pokrit spomenik, se je opoldne odvila osrednja slovesnost. Po govoru Frana Wiesthalerja so topovski streli z ljubljanskega gradu oznanili odkritje spomenika, društva pa so polagala vence. Slavnostno kantato, ki jo je na besedilo Antona Funtka zložil Benjamin Ipavec, je izvedel združeni zbor prek 300 pevcev (glavnino je predstavljal zbor Glasbene matice) pod taktirko Frana Gerbiča. Predsednik odbora za postavitev spomenika Vošnjak je simbolično izročil spomenik v zaščito ljubljanski občini, ceremonijo pa je zaokrožila demonstracija lojalnosti avstro-ogrskega monarhu.

Še bolj kot v praktičnih posegih (dekoracija javnega prostora, zavojevalna simbolika sprevoda) se je nacionalistična prostorska retorika razkrivala v govorih. Tako je gimnazijski ravnatelj Wiesthaler poudaril slovenski značaj

spomenika: poleg Vodnika »razslavlja ta umetnina zajedno *slovensko ime*; saj je delo *slovenskega uma* in večinoma tudi *slovenske dlani*, postavljeno od *vesoljnega naroda slovenskega*« (Wiesthaler, »Slavnostni« 392; poudarki v razprtem tisku so seveda dodatek objave v *Ljubljanskem zvonu*).¹⁶ V priložnostni slavilni poeziji je bilo vprašanje spomenika previdno navezano na vprašanje obvladovanja ozemlja (prim. Funtek, »Vodniku«; Cimperman »O slovesnem«). Slovenec je načeloma res »ovčje-kroták« in brez pretenzij po nasilnem zavojevanju sosedov, toda »svojega« zlepa ne da: »Bojnega jêkla ni déd slovenski vihtíl za vladarstvo / Ali po lévje srdit rojstvena branil je tlà«. Ostaja zvest veri in cesarju, toda ponosen je tudi na svoje duhovne voditelje, ki se blestijo »iz listov povestnice naše«: »Svojim na svojih nam tleh utriplje srce od ponosa: / Mali Slovenije rod duševno je zmagovit« (Cimperman, »O slovesnem« 445). Medtem ko torej Cimperman zagotavlja enemu izmed svojih genijev narodovo večno zvestobo, trajnejšo od marmorja in brona, se med vrstice že prikrito vpisuje enačba *genij – spomenik – narod – ozemlje*.

Gledano s širše perspektive, Vodnikove slovesnosti niso bile nič izrednega; v resnici so izrabljale značilen arzenal elementov komemorativnega kulta umetnikov in kulturnikov, ki se je v tem času naglo širil po vsej Evropi – od Iberskega polotoka do Rusije, od Balkana do odmaknjene Islandije.¹⁷ Od sredine 19. stoletja, oz. od postavitve Schillerjevega spomenika v Stuttgartu leta 1839 je celino v obliki domino efekta zajela prava spomeniška epidemija z izrazitim kulturno-literarnim fokusom, vročična »Denkmalwut«, ki je vrhunce praviloma dosegala v povezavi s komemoracijami stoletnic.¹⁸ Kot drugod so bili komemorativni kulti pisatelj tudi v slovenskem prostoru povezani z nacionalizmom in so povzročali napetosti na dvo- ali večjezičnih območjih. V etničnih slovenskih deželah, seveda predvsem na Kranjskem, pa tudi na Štajerskem, je bila nacionalistična dimenzija v jedru »spomeniškega gibanja«. V zadnjih desetletjih 19. stoletja so spomeniki postajali točka spora med vse bolj razdeljeno slovensko in manjšinsko nemško skupnostjo v Ljubljani. V mestu so nastajali tudi kipi, povezani z monarhijo – na primer spomenika priljubljenemu grofu Josephu Radetzkiemu (postavljena 1860 in 1882), uspešnemu avstrijskemu vojskovodji, ki se je poročil s tržiško grofico, ali spomenik cesarju Francu Jožefu iz leta 1908. Postavljanje teh spomenikov je bilo sicer orkestrirano od zgoraj navzdol, vendar večinoma ni zbujalo pretiranih nacionalnih konfliktov; medtem pa so spomeniki z izrazitimi nacionalnimi konotacijami postajali vse bolj vroča tema. Ljubljanski Nemci so na vsak način skušali blokirati slovensko spomeniško kampanjo in hkrati postaviti svoje spomenike: že leta 1886, torej tri leta pred Vodnikovim, jim je uspelo postaviti spomenik plemiškemu politiku in pesniku Antonu Alexandru von Auerspergu (oziroma Anastasiusu Grünu). V vse bolj vro-

čem nacionalnem ozračju je to dejanje povzročilo protinemške proteste, sam spomenik pa je bil pozneje večkrat onesnažen (Kos, *Glejte ga* 11–16; Žitko, »Spomeniki« 25–26).¹⁹

Vsekakor je Vodnikov spomenik s svojo velikostjo in lokacijo, pa tudi z uspehom otvoritvenih slovesnosti, jasno signaliziral rastočo moč slovenskega nacionalnega gibanja. Zmožnost društev in medijev, da sprožijo tako obsežno mobilizacijo, je rasla z roko v roki s politično močjo, ki se je krepila posebej na lokalni in regionalni ravni. Vodnikove slovesnosti namreč niso bile izoliran pojav, temveč le vrh ledene gore. Tako so še istega leta (1889) sledili novi dosežki na polju simbolnega označevanja in prisvajanja ozemlja. Avgusta so več ali manj isti akterji pripravili Levstikove slovesnosti v Velikih Laščah, kjer sta nastali piramida v središču vasi ter spominska plošča v Dolnjih Retjah, na Levstikovi rojstni hiši. Ritualno dogajanje je obsegalo tipske elemente, kot so korakajoče godbe, maša, procesija, oracija, odkritje (na dveh lokacijah), recitiranje slavlne poezije, za ščepec ruralnega priokusa pa so bili dodani še kresi in ognjemet. Sâmo dejstvo, da je bil Levstik – predvsem kot pesnik in očiščevalec jezika – slavljen na tak način le dve leti po smrti, je še ena očitna demonstracija rastoče moči nacionalnih sil. Novembra je v Gorici, na zahodnem robu slovenskega etničnega ozemlja – spet le dve leti po avtorjevi smrti – zrasel spomenik na grobu Frana Erjavca.²⁰ Projekti, ki so se sredi stoletja zdeli komaj predstavljeni, so torej postajali rutina. Po negotovih začetkih v letu 1872 se je društvo slovenskih pisateljev leta 1885 reorganiziralo in preimenovalo v *Pisateljsko podporno društvo*; pod dinamičnim Vošnjakovim vodstvom se je začelo sistematično in skorajda obsesivno ukvarjati z upravljanjem spomina. Namesto da bi skrbelo za pomoč živim avtorjem in spodbujalo razvoj sistemskih institucij, kar je bilo na deklarativni ravni njegovo poslanstvo, je večino energije usmerilo v ritualno nameščanje marmornih plošč in spomenikov.

Prešernov spomenik: »Slovenec je zdaj tu gospodar«

Do konca prve svetovne vojne, ko se je sesula črno-žolta monarhija, je bilo za »nesmrtno« s pomočjo plošč in spomenikov razglašanih približno šestdeset slovenskih imenitnikov (Žvanut, *Rojstna* 35–36). Medtem ko so na pokopališčih v večjih mestih brez večjih težav rasli patriotsko financirani nagrobniki kulturnim veljakom,²¹ je zares prelomno nacionalistično urbano intervencijo pomenil ljubljanski spomenik Prešernu – toliko bolj zato, ker je njegovo odkritje leta 1905 izzvalo edinstven izbruh nacionalne evforije.

Znano je, da Prešernova posmrtna pot na nacionalni pesniški Parnas ni potekala povsem gladko. Večina rodoljubov, predvsem tistih iz kroga *Novic*,

je v desetletju po marčni revoluciji stavila na Koseskega. Pa vendar je od šestdesetih let 19. stoletja naprej Prešeren postajal zvezda med izobraženci. Kritično točko aksiološkega obrata nedvomno predstavlja Stritarjev esej iz leta 1866, objavljen ob »mladoslovenskem« ponatisu Prešernovih pesmi. Ta dobro znani tekst je ubesedil izjemno učinkovito identifikacijsko formulo, s katerim si je nacionalno gibanje Prešerna lahko prilastilo kot dokaz in simbol duhovne enakovrednosti Slovencev v areni nastajajoče »Evrope narodov« (prim. Stritar, »Preširnov« 13). Da je Stritarjev preprosti obrazec zadel v polno, priča nepreštevni niz njegovih nadaljnjih derivatov in variacij – ime »Slovenskega Danteja« so zdaj na ustnicah imeli vsi, čeprav so večinoma komaj razumeli njegovo zahtevno poezijo.²² Medtem ko je slava Koseskega nezadržno venela (prim. Levec, »Ob stoletnici« 193), so prešernovske komemorativne slovesnosti cvetele vzporedno z Vodnikovim kultom. Leta 1872 se je množica kakih 6.000 ljudi, vključno z »vitezi peresa«, tj. novoustanovljenim Društvom slovenskih pisateljev, odpravila na romanje k Prešernovi rojstni hiši v Vrbi. Vošnjak je pozneje komentiral, da je šlo za sijajno, veličastno manifestacijo »slovenske inteligencije za svojega najženi-jalnejšega pesnika« (*Spomini* 398). Nedaleč od Vrbe, ob idiličnem Blejskem jezeru, najdemo naslednje prizorišče spomeniške ekspanzije: blizu jezerske obale je leta 1883 zrasla sloka piramida z vgravirano »prerokbo« iz *Sonetnega venca*: »Vremena bodo Kranjem se zjasnile«. Izrek, ki je tudi sicer postal ena izmed manter narodnega gibanja, je torej osmisli prvi resnejši urbani-stični poseg slovenske literarne kulture.

Ne preseneča torej, da se je že ob postavljanju Vodnikovega ljubljanskega spomenika obudila tudi zamisel o spomeniku Prešernu, ki je bil vse bolj razumljen kot pristni *narodni genij*. Rokavico so vrgli dijaki ljubljanske gimnazije, ki jim šolske oblasti niso dovolile položiti venca pred Vodnikov spomenik; nemudoma so se odločili, da zbrana sredstva namenijo Prešernu (Kos, *Glejte ga* 27). Pobudo je prevzelo Pisateljsko podporno društvo, podprli so jo tudi vodilni intelektualci. V dunajskem predavanju leta 1890 je Matija Murko nakazal, da si Prešeren zasluži večji spomenik od Vodnika. S takim spomenikom, ki naj bi zrasel ob stoletnici pesnikovega rojstva leta 1900, bi po njegovem mnenju narod mogel »pokazati, da spoštuje svoje zaslužne može in da si hoče priboriti, opiraje se na nje, več pravic in več zaslug«. Spomenik bi lahko bil »nov znak duševnega edinstva našega po zgodovini in okolnostih razkosanega naroda«, ki živi v (sovražnem) so-sedstvu dveh dominantnih kultur. Ta narod, zaključí Murko strastno, je bil vedno zvest svojemu vladarju in državi, a hkrati tudi »močen jez, ki deli nemštvo od Adrije« (Murko, »Fr. Prešern« 86–87).

Investiranje nacionalne politike v literarne zadeve je bilo simptomatično za obdobje po prepovedi taborskega gibanja, ki je med letoma 1868 in 1871

uspelo zbrati množice do 30.000 ljudi. S te perspektive se zdi razumljiveje, da so bili promotorji in patroni Prešernovega spomenika v devetdesetih letih 19. stoletja najpomembnejše kulturne in politične figure (pretežno, ne pa izključno, iz liberalnega tabora): Ivan Tavčar, Josip Stritar, Simon Gregorčič in karizmatični župan Ivan Hribar, predsednik spomeniškega odbora in največji posamični donator. Za izpeljavo zahtevnega projekta se je zopet zavrtela utečena mašinerija komemoracij in medijske podpore. Stoletnica Prešernovega rojstva (1900) je prinesla številne slovesnosti – tudi izven Slovenije, na primer na Dunaju, v Gradcu, Pragi, Zagrebu in Sarajevu – ter odkritje plošče na Prešernovi hiši v Kranju 17. septembra, ki so jo vnovič spremljali značilni elementi komemorativnega kulta (prim. anonimni zapis »Prešernova slavnost v Kranju«, *Slovenski narod* 33.214, 18. septembra 1900: 2). Ljubljanske slovesnosti na začetku decembra so obsegale *baklado*, procesijo z baklami, prireditve z »živimi slikami« (prim. Aškerc, »Praznovanje« 6), nove prispevke h kanonizaciji Prešerna (na primer *Prešernov album*, ki ga je uredil Aškerc), pa tudi začetek sistematičnega uvajanja »prešernovske« indoktrinacije v šolstvo (prim. anonimni zapis o komemorativnih slovesnostih v šolah na 2. strani *Slovenskega naroda* z dne 4. decembra 1900).²³

Vsem prizadevanjem navkljub je načrt, da bi spomenik postavili že leta 1900, spodletel. Nabirka se je nadaljevala, naslavljala pa je tako revne kot bogate: konec koncev naj bi vsakdo poravnal dolg do »svojega« največjega pesnika, so poudarjali organizatorji, pogosto uperjajoč pedagoški kazalec proti tistim, ki niso kazali zadostnega navdušenja – v duhu opazke iz pisma nekega darovalca, da kdor »nič ne daruje, ni vreden, da ga narod Slovenca imenuje!« (Kos, *Glejte ga* 112). V nezgrešljivem duhu tomanovske retorike so prvaki spomenik skušali pokazati kot izdelek, ki ga narod postavlja *samemu sebi*: »Zato poseže pač vsak zaveden narodnjak rad v svoj žep ter položi svoj obolus na žrtvenik domovine – za svojega Prešerna«, razglša komite leta 1903 (Kos, *Glejte ga* 116). Tokrat so tudi narodne dame – te so še leta 1858 le »povikšale« Vodnikovo šišensko slovesnost kot neškodljivi dekor mizoginih moških poslov – prispevale opazen delež pri zbiranju sredstev. Veliki ljubljanski veselici (1903 in 1905) sta izredno dobro uspeli, saj je prvo obiskalo okrog 8.000 obiskovalcev, drugo – ta je sicer sprožila nov konflikt med dnevnikom *Slovenski narod* in *Slovenec*, ki se je pozneje še zaostroval – pa še več (Kos, *Glejte ga* 113–115).

Pregled spomeniškega diskurza v sočasnih medijih potrjuje vtis o tesni povezanosti spomeniške kampanje z željo Slovencev, da postanejo gospodarji na svojem ozemlju. V razglasu 20. junija 1903 se je spomeniški odbor retorično vpraševal: »Ali ne bo ta Prešernov spomenik javen dokaz, plastičen izraz slovenstva naše bele Ljubljane?« (Kos, *Glejte ga* 116). V zadnjem pozivu sonarodnjakom 9. septembra 1905, mesec dni pred odkritjem, je

Josip Stritar variiral dobro poznani Tomanov obrazec, ojačen s sugestivno podobo Prešerna kot pesnika svetovnega ranga: »Samega sebe časti narod, ko časti in slavi svoje odlične može, ki mu delajo čast pred svetom; s tem kaže, da jih je vreden.« Tu se Stritar naveže na sočasne Schillerjeve kome-moracije in izenači Prešernov pomen za Slovence s Schillerjevim za Nemce: »Kar je njim Schiller, to je nam Prešeren, in še več.« (Kos, *Glejte ga* 121)

Če je tako, potem ni dvoma, da mora Prešeren zavzeti edino pravo mesto, »ponosno vzvišeno stalo« v »stolici slovenske domovine [...] na najlepšem prostoru, ki ga ima mesto ljubljansko« (Kos, *Glejte ga* 121). Toda v resnici natančna lokacija tega »najlepšega prostora«, kjer naj bi stal Prešernov spomenik, ni bila dorečena vse do zadnjega. Medtem ko je na Dunaju mladi kipar Ivan Zajec izdeloval kipa Prešerna in muze pod budnim očesom in neznosnim pritiskom patriotskega komiteja, ki mu je sproti dobavljal obilje amaterske umetniške kritike, so v Ljubljani potekale diskusije, kje v mestnem središču naj bi stal spomenik. Naposled je arhitektu Maksu Fabianiju uspelo prodreti z zamislijo umestitve spomenika na Marijin trg, ki je po njegovem mnenju predstavljal naravno vozliščno točko mesta (a je bil v tistem času še daleč od tega). Da bi pridobili ustrezen prostor, je bilo treba podreti dve stavbi sredi trga, ki sta bili že poškodovani v potresu 1895; to se je zgodilo maja 1905 (Kos, *Glejte ga* 96–103).

Končno je napočil 10. september 1905. Skrbno načrtovano odkritje, ki so mu sledili banketi, zabave, predavanja, umetniške prireditve, veselice in plesi, je bilo popoln uspeh – toliko bolj, če računamo, da število govorcev slovenščine tedaj še ni doseglo milijona in pol. Izredna množica, ocenjena na kakih 20.000 ljudi, je prisostvovala slovesnemu dogodku; mnogi med njimi so prišli od daleč ali celo iz tujine.²⁴ Središče mesta, še posebej trg s spomenikom, je bil okrašen; mesto je bilo v zastavah, Prešernove podobe pa v izložbah. Procesija se je začela pred ravnokar zgrajenim Narodnim domom in tudi tokrat simbolno zavojevala mestno središče; zvrstilo se je kar sto sedemindvajset narodnih združenj, med njimi štiriintrideset s posebnimi zastavami. Slovesni govor pred zakritim spomenikom je pripadel Ivanu Tavčarju. Še en bodoči (liberalni) župan Ljubljane je v retorični mojstrovini, ki zgoščeno povzema nacionalno ideologijo, vprašanje spomenikov navezal na slovenskost in slovensko zemljo: »Ta zemlja je, na kateri je pustil France Prešeren globoke sledove, in duh njegov jo preveva od Soče do Drave, od Triglava do Učke gore!« Ljubljana, središče slovenstva, ki »gori za vse kar je koristno in častno slovenskemu imenu«, sprejema s ponosom v svoje varstvo ta »bleščeči spomenik«; postavljen od samega naroda bo stražar »slovenskega značaja teh pokrajin«, kot »sveto dediščino« ga bodo nasledniki ščitili »kakor bojna četa, katera odbija vse naskoke na očeto zemljo tako od severa, kakor od juga!« (Zbašnik, »Odkritje« 636–638).

Sledilo je spektakularno odkritje zastorov: v bleščečih žarkih zgodnjega jesenskega sonca se je množici pod golo bronasto muzo z lovorovim vencem v roki razkril tri in pol metre visok kip Franceta Prešerna. Ta skrajno čustveni moment je orkestriralo devet topovskih strelav z ljubljanskega gradu, spontano petje panslovanske himne *Hej Slovani!*, solze, objemanje in glasno vzklikanje. Sledile so še druge manifestacije in govori. Medtem ko so govorci iz drugih slovanskih dežel prispevali panslovansko širino, je župan Ivan Hribar vnovič poudaril slovenski značaj Ljubljane in njenega osrednjega spomenika. Začel je z drzno politično poanto: »Slovenec, nekdaj preziran in tlačan, vzdiguje ponosno svojo glavo, zavedajoč se, da je *on tu gospodar*« (Kos, *Glejte ga* 141, poudaril M. D.); k že uveljavljenemu enačenju Prešernove poezije z jezikom in narodom pa je dodal še geografski vidik: Prešeren je zaslužen, da Ljubljana ni ostala »malopomembno deželno glavno mesto«, temveč se je prelevila v »važno kulturno središče« (Kos, *Glejte ga* 142).

* * *

Začrtano idilično podobo inauguracije Prešernovega kipa nekoliko skali dejstvo, da se je ob njej močno zaostрил razdor med liberalci in klerikalci, nenavadno pa je bilo tudi vedenje socialistov. Na prvi pogled obskurni konflikti postanejo lažje razumljivi, če jih ne interpretiramo kot predvsem moralne ali politične, temveč kot spore glede *prisvajanja simbolnega kapitala*. Zdi se, da je v ospredje tu že prihajalo vprašanje delitve pridobljene moči: povezava, ki je vodila od podnožij spomenikov in govorniških platform k mestnim hišam, parlamentarnim klopem in raznim vrstam koncesij in privilegijev, je postajala vse razvidnejša. Uspehi spomeniških kampanj so namreč očitno pokazali, da je razvojni obrazec slovenskega nacionalizma, ki so ga vpeljali že »staroslovenci« in v katerem konstitutivno vlogo igra *zaklinjanje* na jezik, literaturo in kanonizacijo velmož duha, zdaj dejansko začel delovati v praksi: slovensko narodno gibanje je na ta način proti koncu stoletja stopalo v t. i. fazo C, ki jo zaznamujeta množična mobilizacija prebivalstva in hkratna zaostritev politične diferenciacije (Hroch, »From National« 7–8). S te plati proces, ki smo mu sledili med letoma 1839 in 1905, ponuja ključ ne le za razumevanje začetkov in zgodnje dinamike, pač pa tudi za interpretacijo *današnje* prostorske razprostranjenosti in relativne specifične teže spominske mreže slovenske literarne kulture. Nadaljnje raziskave bi namreč utegnile pokazati – kar za zdaj lahko le domnevamo –, da je razmerje med literarnimi in neliterarnimi spominskimi obeležji v slovenskem prostoru neznačilno; drugače rečeno, da literarnozgodovinsko spominsko označevanje izrazito prevladuje nad drugimi tipi prostorskega označevanja. Če se ta domneva izkaže za pravilno, bo seveda takšno prevlado treba še dodatno

osvetliti in interpretirati kot specifičen *prostorski* odsev fenomena, ki ga običajno imenujemo »slovenski kulturni sindrom« (za revidiran koncept tega gl. Dovič, »Pirjevce« 22–28, in Juvan, *Prešernovska* 297–346).

OPOMBE

¹ Prim. spletno stran *Study Platform on Interlocking Nationalisms* (SPIN: <http://www.spinnet.eu>) in Leerssen, »Nationalism«.

² S te plati prim. niz študij o nacionalnih pesnikih v zborniku *History of the Literary Cultures of East-Central Europe 4* in Neubauerjev uvodni pregled (gl. Neubauer, »Figures«). O konceptu kulturnih svetnikov prim. Helgason, »The Role«, Helgason, »Relics«, spletno stran *Cultural Saints of European Nation States* (CSENS: <http://vefir.hi.is/culturalsaints>) in tematski sklop o kulturnih svetnikih v zborniku *Literary Dislocations* (gl. Stojmenska-Elzeser in Martinovski, *Literary*).

³ Metafora *pokrajina je besedilo* v tem oziru dobiva konkretnije poteze (prim. Urbanc in Juvan, »Na stišču« 300).

⁴ Glede rabe izraza *spominska mreža* oziroma omrežje – z njim lahko za silo zajamemo pestro celoto različnih tipov obeležij – velja pripomniti, da ni posrečen v vseh ozirih, saj implicira interakcije med posameznimi elementi in morda zbuja vtis o načrtni izgradnji. V praksi so seveda obeležja nastajala iz različnih vzgibov, pretežno nacionalnih, a tudi lokalnih, turističnih, celo poslovnih, in pod vplivom časa, aktualnih ideologij in podobnega. Pa vendar panoramski pogled na današnje slovensko ozemlje, posejano s stotinami pikic, ki se močno zgoščajo v kulturnih središčih, ostaja impresiven – čeprav briše diahrono dimenzijo.

⁵ Metodologija zajema je natančneje pojasnjena v Dovič, »Mreža« 343–347. Popis nikakor ni popoln, saj vanj niso bile zajete (vse) spominske plosče, temveč le spomeniki, spominski objekti, poimenovanja ustanov in poimenovanja lokacij. Med enotami prevladujejo poimenovanja lokacij (63%) in poimenovanja ustanov (15%), sledijo spomeniki na odprtem prostoru (11,5%) in spominski objekti (10,5%). Med avtorji je rekorder kajpada Prešeren (prek sto enot), sledi Cankar (prek osemdeset enot), nekoliko zadaj ostajajo Vodnik, Jurčič in Slomšek (blizu štirideset enot) ter peščica avtorjev, ki imajo več kot dvajset enot. Na drugi strani je »dolgi rep« avtorjev z le eno ali dvema spominskima enotama.

⁶ O Ljubljani kot prestolnici prim. Dolgan, »Prestolnica« 404–408.

⁷ V evropskem kontekstu je pomemben impulz generirala že francoska revolucija (prim. Ozouf, *Festivals*), prvi vrh pa je čaščenje kulturnih svetnikov doseglo sredi 19. stoletja. Po letu 1848 so po vsej celini kulti rasli kot gobe po dežju, posebej izrazito v obliki »kulta stoletnice«, novi spomeniki, ki so ob tem nastajali, so privabljali ogromne množice ljudi (prim. Quinault, »The Cult«).

⁸ Po načrtih Jožeta Plečnika in Iva Spinčiča je bilo pokopališče v letih 1937–1940 predelano v spominski park slavnih osebnosti Navje; od leta 1987 naprej je zaščiteno kot kulturni spomenik.

⁹ In sicer toliko bolj zato, ker se Prešeren v svoji samoreferenčni poeziji presenetljivo pogosto ukvarja z vprašanji kanonizacije, slovenskega Parnasa ipd. (prim. Juvan, »Literary«, in Dovič, »Zgodnje«).

¹⁰ Josipinina beležka je bila objavljena leta 1899 v *Domu in svetu* (na str. 608 v številki 12.19), v času, ko je bila kampanja za Prešernov ljubljanski spomenik na vrhuncu.

¹¹ Kot razloži Virgil Nemoianu (»National« 254), gre za strukturni položaj, ki je še bolj izpostavljen v obrobni literarni kulturi; v nastajajoči svetovni literaturi je njegova funkcija »zastopništvo« – zgoščen rezime najvišjih dosežkov nacionalne literature.

¹² Še več, doktorja Toman in Bleiweis sta ustrezno poskrbela tudi za pravno zaščito plošče, saj sta lastnico Uršo Vodnik prepričala, da je dovolila zemljiškoknjižni vpis zaveze, da »ta spomenik ostane vse prihodnje dni s hišo zvezan« (prim. Toman, »O Vodnikovem« 29–30).

¹³ Podrobno Malavašičevo poročilo je bilo sproti objavljeno v *Novicah* 10. in 17. februarja ter pozneje ponatisnjeno v Costovem *Vodnikovem spomeniku*. Pronicljivo analizo tega simptomatičnega teksta je priskrbel Močnik, ki je med drugim pokazal, kako se prek šišenskih slovesnosti (neizvoljeni) voditelji legitimirajo kot pravi zastopniki naroda; »slavnost je uspela, posrečilo se ji je, da je iz Vodnikovih pesmi naredila dvigalo, ki pelje vsaj v prvo nadstropje Žibertove hiše« (Močnik, *Raziskave* 215).

¹⁴ Costa v »Predgovoru«, edinem besedilu, ki je objavljeno tako v slovenščini kot v nemščini, v razprtem tisku oznani, da izdaja to »dêlo v čast našega naroda in v slovesni spomin enega njegovih pervakov« (Costa, »Predgovor« x). »Predgovoru« sledi pisana mešanica prispevkov o Vodnikovem življenju in delu, komemorativne ali nove pesmi, poročila in podobno, skupaj več deset besedil bodisi v slovenščini bodisi v nemščini.

¹⁵ Pripomniti je treba, da je o tej varianti razmišljal že sam Vodnik: v njegovi zapuščini je ohranjenih nekaj variant pesmi, v katerih je zamenjal Kranjca s Slovencem (prim. Vodnik, *Zbrano* 393–394).

¹⁶ Wiesthaler se je kmalu zatem kot urednik podpisal tudi na novi izdaji Vodnikovih del: *Izbrane spise* (1890) in *Pesni Valentina Vodnika* (1891). Vodnikova poezija je torej po Smoletovi (1840) in Levstikovih Matičini izdaji (1869) v pol stoletja dočakala že tretji posmrtni ponatis, kar se dotlej slovenskemu avtorju še ni primerilo.

¹⁷ V pripravi je obsežna monografija *The Centenary Effect: Commemorating Writers in Europe in the Long Nineteenth Century*, ki jo urejata Joep Leerssen in Ann Rigney; zajela bo večino evropskih literarnih kultur.

¹⁸ Posamezni veličastni celopostavni spomeniki kulturnim osebnostim so bili postavljeni že prej, zelo zgodaj na primer Erazmu (Rotterdam, 1622), pozneje Luthru (Wittenberg, 1821), Gutenbergu (Mainz, 1837) in Dürerju (Nürnberg, 1840). Toda šele spomenik Schillerju iz leta 1839, ki je ob sodelovanju 44 zborov uveljavil tudi tipsko ritualno orkestracijo otvoritve (vključno s procesijo, čaščenjem podobe, slavnimi govori in poezijo, zborovskim petjem ter sklepnimi banketi in slavji), je v tek sprožil mehanizem verižnega postavljanja spomenikov pisateljem po vsej Evropi. Za ilustracijo: medtem ko pred letom 1839 v nemškem prostoru še ni bilo nobenega spomenika pisatelju ali pesniku, je do leta 1914 v Nemčiji ali tujini stalo že 25 kipov Schillerju.

¹⁹ Ti štirje spomeniki so bili po padcu Avstro-Ogrske bodisi odstranjeni ali pa celo uničeni (Kos, *Glejte ga* 15–16). Pretežno kot »nemški« je bil v času postavitve razumljen tudi Valvasorjev spomenik iz leta 1903, ki seveda še stoji.

²⁰ Za podrobnosti o Levstikovih in Erjavčevih komemoracijah prim. najave in poročila v *Ljubljanskem zvonu* (9 [1889]: 504, 569–571, 704, 762–763).

²¹ Med odmevnejšimi je mogoče izpostaviti pokopališke nagrobnike Simona Jenka v Kranju (1873), Antona Tomšiča v Mariboru (1875), Josipa Jurčiča v Ljubljani (1881) in Frana Erjavca v Gorici (1889).

²² Stritarjeva formula je seveda še poglobljala eno od temeljnih motivacij prešernoslovja, da zelo natančno proučuje Prešerna kot pesnika »evropskega ranga« (prim. Kos, *Prešeren* 5–15).

²³ Neizogibno je bilo tudi poglobljanje razpoke med liberalnimi in klerikalnimi interpretacijami Prešerna in njegovega kulta: medtem ko so si liberalci poskušali Prešerna – seveda korigiranega in idealiziranega – prilastiti, so katoliki nekako omahovali med tvegano reinterpretacijo in moralno obsodbo pesnikove »freigeistovske« zapuščine. Vsekakor bi na primer Evgen Lampe na mestu slavljenca množic raje videl Slomška kakor Prešerna (Lampe, »Prešeren – Slomšek« 707).

²⁴ Prirejanje uspešnih množičnih shodov je bilo nasploh povezano z razmahom železniške infrastrukture v 19. stoletju (prim. Rigney, »Embodied«.)

LITERATURA

- Aškerc, Anton. »Praznovanje Prešernovega jubileja.« *Ljubljanski zvon* 21.1 (1901): 72–75.
- Cevc, Emilijan. »Matevž Langus in Čopov ter Korytkov spomenik.« *Kronika* 25.1 (1977): 29–37.
- Cimperman, Josip. »O slovesnem odkritju spomenika Valentinu Vodniku.« *Ljubljanski zvon* 9.7 (1889): 445.
- Costa, Etbin H. »Predgovor. Vorrede.« *Vodnikov spomenik. Vodnik–Album*. Ur. Etbin H. Costa. Ljubljana: Kleinmayr & Bamberg, 1859. iv–xi.
- Dolgan, Marjan. »Prestolnica in središča slovenske književnosti.« *Slavistična revija* 60.3 (2012): 401–414.
- Dovič, Marijan. »Model kanonizacije evropskih kulturnih svetnikov.« *Primerjalna književnost* 35.3 (2012): 71–86.
- — —. »Mreža spomenikov slovenske literarne kulture kot semiotično prilaščanje (nacionalnega) prostora.« *Slavistična revija* 60.3 (2012): 317–338.
- — —. »Pirjevec, 'prešernovska struktura' in 'slovenski kulturni sindrom'«. *Dušan Pirjevec, slovenska kultura in literarna veda*. Ur. Seta Knop. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2011. 15–29.
- — —. »Zgodnje literarne reprezentacije nacionalne zgodovine in 'slovenski kulturni sindrom'«. *Primerjalna književnost* 30.posebna številka (2007): 71–90.
- Funtek, Anton. »Vodniku. Slavnostna kantata.« *Ljubljanski zvon* 9.7 (1889): 385.
- Gspan, Alfonz. »Prešernov grob v Kranju.« *Slavistična revija* 2.1–2 (1949): 30–50.
- Gustin, Jožef. »Ganglov 'Vodnik'«. *Ljubljanski zvon* 9.1 (1889): 57–59.
- Helgason, Jón Karl. »Relics and Rituals: The Canonization of Cultural 'Saints' from a Social Perspective.« *Primerjalna književnost* 34.1 (2011): 165–189.
- — —. »The Role of Cultural Saints in European Nation States.« *Culture Contacts and the Making of Cultures*. Ur. Rakefet Sela-Sheffy in Gideon Toury. Tel Aviv: Tel Aviv University, 2011. 245–254.
- Hroch, Miroslav. »From National Movement to the Fully-Formed Nation: The Nation-Building Process in Europe.« *New Left Review* 1/198 (1993): 3–20.
- Jezernik, Božidar. »Valentin Vodnik, 'The First Slovenian Poet': The Politics of Interpretation.« *Slovene Studies* 32.1–2 (2010): 19–42.
- Juvan, Marko. »Literary Self-Referentiality and the Formation of the National Literary Canon: The Topoi of Parnassus and Elysium in the Slovene Poetry of the 18th and 19th Centuries.« *Neobelicon* 31.1 (2004): 113–123.
- — —. *Prešernovska struktura in svetovni literarni sistem*. Ljubljana: LUD Literatura, 2012.
- — —. »Svetovna književnost na Kranjskem: transfer romantičnega svetovljanstva in oblikovanje nacionalne literature.« *Primerjalna književnost* 34.3 (2011): 107–189.
- Kos, Janko. *Prešeren in evropska romantika*. Ljubljana: DZS, 1970.
- Kos, Janez. *Glejte ga, to je naš Prešeren*. Ljubljana: Kiki Keram, 1997.
- Kuk, Ivan. »O spominu Vodnikovem.« *Kmetijske in rokodelske novice* 15.92 (18. november 1857): 367.
- Lampe, Evgen. »Prešeren – Slomšek.« *Dom in svet* 13.23 (1900): 706–709.
- Leerssen, Joep. »Nationalism and the Cultivation of Culture.« *Nations and Nationalism* 12.4 (2006): 559–578.
- Levec, Fran. »Ob stoletnici Janeza Vesela Koseskega.« *Knežova knjižnica* 5. Ljubljana: Slovenska matica, 1898. 191–209.

- Malavašič, Franc. »Slovesnosti, obhajane v spomin stoletnega rojstnega dneva Valentina Vodnika, očeta slovenskega pesništva«. *Vodnikov spomenik. Vodnik–Album*. Ur. Etbin H. Costa. Ljubljana: Kleinmayr & Bamberg, 1859. 63–68.
- Močnik, Rastko. *Raziskave za sociologijo književnosti*. Ljubljana: DZS, 1983.
- Murko, Matija. »Fr. Prešeren«. *Ljubljanski zvon* 11.2 (1891): 81–87.
- Nemoianu, Virgil. »National Poets in the Romantic Age: Emergence and Importance«. *Romantic Poetry*. Ur. Angela Esterhammer. Amsterdam: John Benjamins, 2002. 249–255.
- Neubauer, John. »Figures of National Poets. Introduction«. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe* 4. Ur. Marcel Cornis-Pope in John Neubauer. Amsterdam: John Benjamins, 2010. 11–18.
- Ozouf, Mona. *Festivals and the French Revolution*. Prev. Alan Sheridan. Cambridge (MA): Harvard University Press, 1991.
- Perenič, Urška. »Čitalništvo v perspektivi družbenogeografskih dejavnikov«. *Slavistična revija* 60.3 (2012): 365–382.
- Quinault, Roland. »The Cult of the Centenary, c. 1784–1914«. *Historical Research* 71.176 (1998): 303–323.
- Rigney, Ann. »Embodied Communities: Commemorating Robert Burns, 1859«. *Representations* 115 (2011): 71–101.
- Stojmenska-Elzeser, Sonja, in Vladimir Martinovski (ur.). *Literary Dislocations: 4th International REELC/ENCLS Congress*. Skopje, 2012.
- Stritar, Josip. »Prešernove poezije«. France Prešeren. *Pesmi Franceta Prešerna*. Ljubljana: Wagner, 1866. 11–46.
- Toman, Lovro. »O Prešernovim spominku«. *Kmetijske in rokodelske novice* 8.15 (10. april 1850): 61.
- — —. »O Vodnikovem gođu«. *Kmetijske in rokodelske novice* 16.4 (23. januar 1858): 29.
- — —. »Vodnikov stoletni rojstni dan 3. februarja 1858«. *Kmetijske in rokodelske novice* 15.89 (7. november 1857): 354.
- Trstenjak, Davorin. »Novoletnica«. *Kmetijske in rokodelske novice* 16.1 (6. januar 1858): 1.
- Urbanc, Mimi, in Marko Juvan. »Na stičišču literature in geografije: literatura kot predmet geografskega preučevanja na primeru slovenske Istre«. *Slavistična revija* 60.3 (2012): 297–316.
- Vodnik, Valentin. *Zbrano delo*. Ljubljana: DZS, 1988.
- Vošnjak, Josip. *Spomini*. Ljubljana: Slovenska matica, 1982.
- Wiesthaller, Fran. »Slavnostni govor ob odkritji Vodnikovega spomenika v Ljubljani dne 30. junija 1889«. *Ljubljanski zvon* 9.7 (1889): 386–392.
- Zbašnik, Fran (anon.). »Odkritje Prešernovega spomenika«. *Ljubljanski zvon* 25.11 (1905): 636–639.
- Žargi, Matija. »Železarna na Dvoru in Prešernov nagrobnik v Kranju«. *Kronika* 38.3 (1990): 108–113.
- Žitko, Sonja. »Spomeniki 19. stoletja na Slovenskem«. *Kronika* 40.1 (1992): 23–28.
- Žvanut, Maja. *Rojstna biša Valentina Vodnika*. Maribor: Obzorja, 1988.

Valentin Vodnik, France Prešeren, and the Emergence of Memorial Landmarks of Slovenian Literary Culture

Keywords: literature and space / Slovenian literature / Slovenian culture / cultural memory
/ national identity / »cultural saints« / Prešeren, France / Vodnik, Valentin / monuments

Recent research on the network of memorial landmarks of Slovenian literary culture has proven that today this network powerfully marks the cultural landscape of Slovenian territory. In the broader context of European cultural nationalism, the gradual formation of such networks can be understood as a semiotic appropriation of (national) space connected with the canonization of a handful of prominent “cultural saints” and numerous men of letters of lesser stature. In Slovenian territory, the formation of the network began in the middle of the nineteenth century. It was closely connected to the two key figures of Slovenian poetry from the early nineteenth century: Valentin Vodnik (1758–1819) and France Prešeren (1800–1849). This article treats their canonization and especially the installation of their statues into the public space of Ljubljana, the capital of the Habsburg province of Carniola, in 1889 and 1905. Towards the end of the nineteenth century, monuments became an important symbolic battlefield for the Slovenian national movement, which was striving for greater cultural and political autonomy. In the broader picture, Ljubljana turns out to be a paradigmatic example of how the actual battle for the semiotic nationalization of the city was fought through the occupation of public space by statues of “great men of literature.” Through this logic, the Carniolan capital would finally become a spiritual metropolis of “Slovenedom,” densely populated with appropriate symbols.

Maj 2013